

УДК 316.74:314.7

О. А. Малиновська, І. П. Майданік

ТРУДОВІ МІГРАНТИ З УКРАЇНИ В КРАЇНАХ ЄС ТА ЇХНІ ПЕРЕКАЗИ НА БАТЬКІВЩИНУ У ПІСЛЯКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

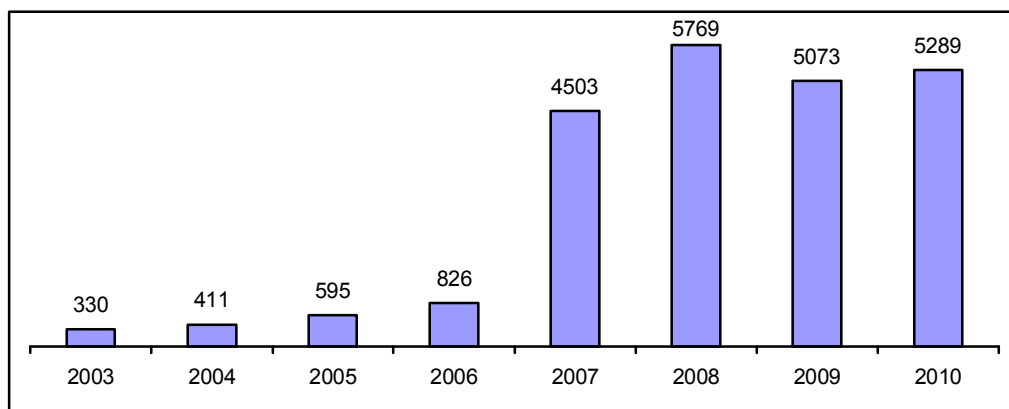
У статті наведено результати опитування, яке проводилося в 6 країнах ЄС серед батьків учнів українських шкіл, що функціонують при громадських організаціях українців за кордоном. Ним відмічено процес возз'єднання сімей заробітчанин в країнах перебування, поступове пересування туди центру їхніх життєвих інтересів. Разом з тим, з результатів опитування випливає, що зв'язки мігрантів з Україною все ще міцні, більшість з них регулярно переказують кошти на батьківщину. Однак, інвестиційне використання зароблених за кордоном коштів незначне, більшість переказів потрапляють в Україну або через міжнародні платіжні системи, або неформальними каналами.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, грошові перекази.

Трудова міграція є на сьогодні найбільш масовим та значущим для України міграційним потоком. Вона впливає на демографічний розвиток, ринок праці, рівень доходів та бідності. Важливим чинником впливу на економіку є перекази мігрантів своїм сім'ям на батьківщину. За даними Світового банку, вона є доволі великою (рис.1). У регіоні Східної Європи та Центральної Азії за обсягами надходжень Україна поступається лише Російській Федерації та Сербії¹. Причому їх масштаби у 2000-х рр. стрімко зростали. Це пов'язано не лише з наростанням трудової міграції, а й з збільшенням частки переказів, які спрямовувалися офіційними каналами.

Рис.1. Обсяги приватних переказів в Україну в 2003-2010 рр. за розрахунками Світового банку, млн. доларів США

¹ World Bank. Migration and Remittances Factbook 2011. - P. 26.



Джерело: World Bank. Migration and Remittances Factbook 2011. - P. 24.

Підрахунки, здійснені Національним банком України, дещо перевищують оцінки Світового банку і підтверджують величезне значення переказів для України (табл. 1). При чому в роки кризи воно зросло. Хоча 2009 р., за даними НБУ, в країну, як офіційними, так і неофіційними каналами, надійшло 5370 млн. дол. приватних переказів, що було на 13% менше, ніж у 2008 р., проте на фоні значного падіння економічної активності їх частка у ВВП зросла з 3,4% у 2008р. до 4,6% у 2009, відповідно, значення для економіки та добробуту населення збільшилося². У 2010 р. обсяги переказів майже відновилися, а їх частка у ВВП становила 4,3%.

Табл. 1. Грошові перекази в Україну у 2007-2010 рр. за розрахунками НБУ, млн. дол. США

	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	4922	6177	5370	5862	7019
За каналами надходження					
Через коррахунки банків	2818	3275	2832	2959	3252
Через міжнародні платіжні системи	1458	2097	1825	2126	2804
Неформальними шляхами	646	805	713	777	963
За джерелами формування					

² Національний банк України. Огляд приватних грошових переказів в Україну, що відображаються в статистиці платіжного балансу. http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Balans/Ogl_grosh_perekaz.pdf

Оплата праці (без врахування податків та витрат в країні перебування)	1842	3024	2855	3373	4022
Приватні трансферти, у т.ч.	3080	3153	2515	2489	2997
грошові перекази робітників, які працюють за кордоном	2292	2140	1643	1560	1890
інші приватні трансферти	788	1013	872	929	1107
Обсяги грошових переказів у % до ВВП	3,4	3,4	4,6	4,3	4,3

Джерело: Національний Банк України

У 2011 р. в Україну приватними особами було переказано понад 7 млрд. доларів США, що було на 19,7% більше, ніж попереднього року і на 0,8 млрд. більше рекордного рівня докризового 2008 р.³ Їхня сума майже зрівнялася із сумою прямих іноземних інвестицій (7,2 млрд. доларів США у 2011 р.). Відношення до ВВП завдяки певному покращанню економічної ситуації у порівнянні з попереднім роком не змінилося (4,3%).

Значна частина коштів надійшли через міжнародні платіжні системи (40%). За інформацією НБУ, понад 150 банків України (або майже 90% із тих, що мають банківську ліцензію) співпрацюють з 23 міжнародними платіжними системами.

Обсяги переказів неформальними каналами (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому) було оцінено Національним банком в 1,0 млрд. дол. США, або 13,7% від загальних обсягів грошових переказів в Україну.

Найбільше коштів було вислано з Росії - 2 млрд дол. США, або 32,8% всіх приватних переказів в Україну. Із США надійшли 10,1%, а з Німеччини – 7,1% переказів. Помітно збільшилися також суми переказів з

³ Огляд приватних грошових переказів в Україну. Національний банк України. - <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73841>

Греції (на 12,6%), Кіпру (на 36,7%), Італії (на 15,4%), що посідають наступні рядки у рейтингу основних країн-донорів.

Список країн, звідки надходять перекази в Україну, в цілому залишається незмінним, однак природа цих коштів, вочевидь, є різною. Зокрема, перекази з Росії обумовлені не стільки трудовою міграцією, скільки тісними сімейними зв'язками населення двох держав внаслідок тривалого існування в рамках єдиної держави. Перекази із США та Німеччини, хоча частково і пов'язані з трудовою міграцією, проте частково є наслідком численної етнічної еміграції з України до цих країн (євреї, німці). Однозначно пов'язані з трудовою міграцією перекази з Італії, а також Греції, хоча щодо останньої не можна не зважати на еміграцію етнічних греків, що мала місце після розвалу СРСР.

Як би там не було, але перекази заробітчан становлять значну частку коштів, які переказуються в Україну приватними особами, за оцінками НБУ, щонайменше 2 млрд доларів США у 2011 р. (табл.1). Вони справляють величезний вплив на добробут домогосподарств мігрантів, підвищуючи платоспроможний попит сприяють розвиткові економіки, в деяких випадках формують базовий капітал для започаткування бізнесу та відкриття нових робочих місць.

Разом з тим, використання переказів трудових мігрантів, передусім їх інвестиційне використання, а також спрямування легальними каналами залишаються серйозною проблемою. Її розв'язання, крім іншого, гальмується внаслідок неналежного стану наукових досліджень в міграційній сфері. На жаль, систематичне вивчення трудової міграції, її впливу на економічний розвиток все ще не налагоджено. Перше масштабне всеукраїнське опитування, проведене Державною службою статистики (22 тис. домогосподарств, у складі яких було 48 тис. осіб працездатного віку), датується літом 2008 р., тобто відображає ситуацію, яка існувала до розгортання світової фінансово-економічної кризи, і на сьогодні, вочевидь, є зовсім іншою. Крім того, зазначене опитування переслідувало передусім статистичну мету – визначення масштабів трудової міграції українців за кордон, і попри свою масштабність, не було занадто деталізованим в інших питаннях, зокрема, щодо переказів. Тому за підтримки Світового банку було проведено опитування працівників-мігрантів в 6 країнах Євросоюзу, результати якого представлено в цій

статті. Основна увага спрямована на виявлення чинників, які впливають на обсяги переказів працівників-мігрантів в Україну, канали переказу коштів, структуру витрат переказів в Україні.

Опитування було організовано у співпраці з Міжнародною українською школою (МУШ), загальноосвітнім навчальним закладом дистанційної форми навчання, створеним Міністерством освіти та науки України 2007 р. для дітей громадян України, які проживають за кордоном. МУШ співпрацює з 27 самодіяльними українськими школами, що виникли при громадах українців за кордоном. Двічі на рік відбувається атестація знань учнів. Вона проводиться спільними комісіями, до яких входять учителі закордонних українських шкіл та представники МУШ, які з цією метою у період грудня-січня та травня-червня кожного року виїжджають до країн, де проживають учні. За домовленістю із дирекцією МУШ, під час виїздів на атестацію взимку та влітку 2012 р. представники МУШ пропонували заповнити анкети батькам учнів, вчителям зарубіжних шкіл, активістам українських громад. Анкети поширювалися серед осіб, які вважали себе трудовими мігрантами (не переселенцями) в країнах, де перебуває значна кількість заробітчан з України: Чехія, Португалія, Італія, Іспанія, Греція, Франція.

Усього було опитано 345 мігрантів (табл.2). На жаль, чверть анкет виявилася непридатною для використання через неналежну якість заповнення. Причому, респонденти уникали саме тих запитань, які були найважливішими для дослідження, тобто, про розмір заробітної плати мігрантів, частоту, розміри та структуру використання грошових переказів. Внаслідок цього до бази даних було внесено інформацію з 219 анкет.

Табл.2. Кількісні результати опитування

Країна, в якій проводилось опитування	Кількість опитаних осіб	Кількість якісних анкет, що підлягають обробці	Кількість неякісних анкет
Чеська Республіка	26	15	11
Португалія	49	36	13
Іспанія	117	82	35

Греція	8	7	1
Італія	50	46	4
Франція	95	33	62
Усього	345	219	126

Основні характеристики респондентів та їхнього перебування за кордоном

На питання анкети відповіли 152 жінки і 67 чоловіків. Їхній середній вік - 37,1 років. Респондентів відрізняє високий освітній рівень: 54% мали вищу освіту (117 осіб). Більшість - навчалися в Україні, проте майже чверть змогли підтвердити свій освітній рівень в країні перебування.

Опитування у черговий раз довело, що трудова міграція охопила практично всю територію України. Навіть серед відносно невеликої сукупності його респондентів виявилися вихідці із 20 (з 27) регіонів України. Разом з тим, цілком очікувано переважна більшість з них проживали до виїзду в Галичині (60%), на Буковині (7%), чи на Закарпатті (6%). Так само очікуваним виявився той факт, що серед респондентів переважали вихідці з сіл (40%) та малих міст (30%).

70% опитаних офіційно одружені. У 20% одружених респондентів чоловік/дружина живуть в Україні, проте 80% проживають разом з подружжям в країні перебування. Дітей мали практично 80% респондентів, 75% з них проживали з батьками за кордоном. Лише чверть – залишалися в Україні. Отже, відбувається об'єднання сімей мігрантів за кордоном.

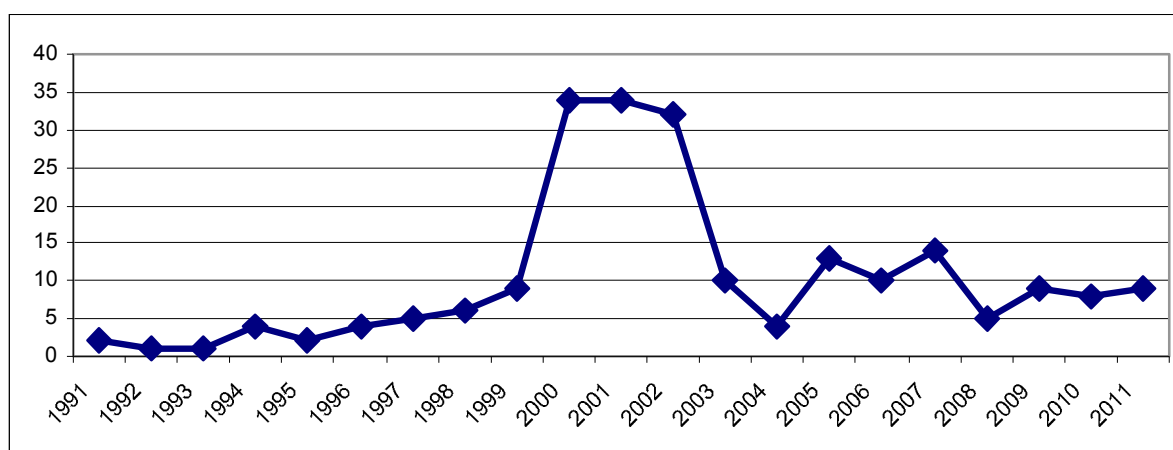
У третини респондентів (33%) за кордоном перебували також брати та/або сестри, що можна вважати підтвердженням ланцюгової міграції, яка зустрічається в середовищі українських трудових мігрантів все частіше.

Разом з тим, мігранти все ще зберігають в Україні тісні родинні зв'язки. Передусім з батьками: більша частина опитаних (близько чотирьох п'ятих) повідомили, що їхні батьки та/або батьки їхніх шлюбних партнерів проживають в Україні. Значна частка опитаних (65,2%) мають на батьківщині також братів та/чи сестер.

Вперше на заробітки за кордон майже половина опитаних виїхали в 2000-2003 рр. Графік, побудований на основі даних про рік їх першого

виїзду добре ілюструє динаміку розгортання трудової міграції з України (рис.2), яка збігається з результатами інших досліджень. Сучасна трудова міграція українців за кордон розпочинається в 1990-ті, набула найбільшої інтенсивності на початку нового століття, у передкризові роки на фоні пошквалювання економічного розвитку в Україні скоротилася, проте знову почала набирати обертів в умовах світової фінансово-економічної кризи та рецесії економіки України.

Рис. 2. Рік першого виїзду респондентів на роботу за кордон



У середньому респонденти прожили в країні свого нинішнього перебування понад 8 років. Переважна більшість опитаних мають дозвіл на проживання та працевлаштування в країні перебування – 70,7%, частина – тільки дозвіл на перебування (14,4%), деякі – лише тимчасову реєстрацію (6,5%). Разом з тим, 8,5% опитаних не мали жодних правових підстав для перебування в країні їхнього нинішнього проживання. Найвищою частка таких осіб виявилася у Франції – кожний четвертий. Більшість нелегальних мігрантів працювали на будівництві, частина – в домогосподарствах приватних осіб та у сільському господарстві. Практично всі – без формального оформлення трудових відносин. Попри поширену думку, частка нелегальних мігрантів серед чоловіків виявилася вищою, ніж серед жінок. Натомість, переважна частина жінок (76,5%) мали і дозвіл на перебування, і на працевлаштування.

Серед опитаних виявилася лише одна особа, яка не володіла мовою країни перебування. Понад половина респондентів декларували середній

рівень володіння мовою, а 40% вважали, що володіють нею вільно. Вільно володіли мовою країни перебування понад половину опитаних в Чехії, Греції та Італії, понад третину в Іспанії, третина в Португалії. Таким чином, час, проведений в країнах перебування, та високий освітній рівень мігрантів забезпечили набуття ними високої мовної компетенції.

Вона є вищою у жінок (понад половина володіли мовою вільно), ніж у чоловіків (17% володіли вільно), що, очевидно, пов'язано з характером роботи жінок-мігранток, які переважно працюють у домогосподарствах, у сфері послуг, що вимагає постійної комунікації з місцевим населенням, належного знання мови.

Кожний четвертий з опитаних спілкувався з місцевим населенням лише у громадських місцях чи на роботі. Проте більшість респондентів мали з мешканцями країни перебування дружні та товариські зв'язки. Причому тісніші комунікації характерні для жінок, 40% з яких, як вони заявили, мали друзів серед місцевих мешканців, тоді як чоловіки – лише 24%.

Водночас, більшість респондентів продовжували зберігати тісні зв'язки з Україною. Щонайменше раз на рік, а то й частіше, відвідують батьківщину понад половина опитаних. Разом з тим, третина опитаних відвідують домівку раз на 2–3, а то й більше років, а 8% – жодного разу після від'їзду в Україні не були.

Завдяки сучасним засобам комунікації, навіть не відвідуючи Україну фізично, є можливість підтримувати зв'язки з родиною, яка залишилася на батьківщині. 87% мігрантів спілкуються з родичами, які залишилися в Україні, щонайменше раз на тиждень, а понад 20% роблять це щоденно. Серед осіб, які щоденно зв'язуються з рідними в Україні, однозначно переважають ті, які планують повернутися додому.

Таких серед опитаних виявилось 62%. Однак можливу дату повернення назвали менше 10% респондентів. Причому лише половина з них – поточний чи наступний рік. Інші ж відклали своє повернення на майбутнє, інколи досить віддалене (2020 рік, навіть 2030 рік), що викликає сумніви у щирості їхніх намірів. Близько п'ятої частини респондентів не визначилися щодо подальших міграційних планів. Якщо зважати, що людям притаманно відповідати «як годиться», ці останні, найвірогідніше, в дійсності відносять себе до неповертанців, хоча й не вважають за

потрібне це стверджувати. Таким чином, є підстави говорити про тенденцію до перетворення тимчасової трудової міграції на постійну.

Основна особиста умова повернення, для респондентів, які мають намір повернутися в Україну, є вирішення житлового питання – 45%. Майже 15% опитаних обумовлюють репатріацію накопиченням коштів, достатніх для відкриття власного бізнесу в Україні, чи розвитку уже існуючого. Вагомим чинником залишатися за кордоном є досягнення самозабезпечення своєї старості – кожний четвертий. Причому на українську пенсію розраховували лише 2 особи. Більшість планували накопичити кошти на старість своєю працею, а 15 осіб – набути право на пенсію країни працевлаштування. Якщо житлове питання є однаково важливим і для чоловіків, і для жінок, то матеріальне забезпечення життя у віці, коли працювати вже не буде можливості, більше турбувало жінок. Разом з тим, варто зазначити, що забезпеченням своєї старості були стурбовані не лише особи передпенсійного віку, а й зовсім молоді. Щодо них така умова повернення на батьківщину виглядає як відмовка, як щось на кшталт «коли рак свисне», тобто ніколи.

Відповідаючи на безособове питання, за яких умов українські мігранти забажали б повернутися в Україну, більшість респондентів вказали на успішний економічний розвиток країни (третина), а також забезпечення належного соціального захисту та зменшення корупції (приблизно по 15%). Створення умов для розвитку бізнесу, можливість отримання дешевих кредитів, як і діяльність держави, спрямованої на сприяння поверненню, знайшли відносно менше прихильників. Разом з тим, значна частина мігрантів пов'язують повернення українців додому із успішною євроінтеграцією країни

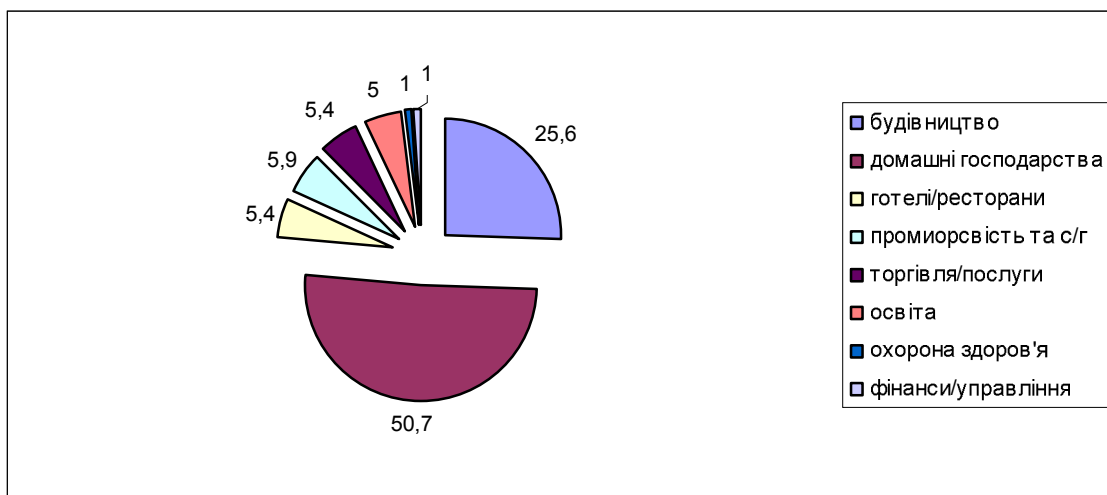
Світова фінансово-економічна криза не викликала масового повернення мігрантів в Україну. Водночас, 29% респондентів вважали, що внаслідок кризи багато українців все ж повернулися додому. Водночас, на думку деяких респондентів (7,1%), навпаки, прибуття українських заробітчани у країну перебування збільшилося. Окремо треба відзначити, що майже кожний четвертий з опитаних заявив, що криза спричинила не повернення на батьківщину, а переїзд в іншу зарубіжну країну, де ситуація була сприятливішою.

Занятість, заробітки та напрями їх використання

Переважає більшість опитаних працювали в країнах перебування за наймом, здебільшого в домашніх господарствах (72% жінок, які дали відповідь на запитання), а також на будівництві (майже 70 чоловіків, які дали відповідь на запитання) (рис. 3).

77% респондентів, які працювали за наймом, мали письмово оформлений трудовий контракт з роботодавцем. Разом з тим, майже чверть – працювали за усною домовленістю, переважно в домогосподарствах приватних осіб.

Рис.3. Сфери зайнятості респондентів у країнах перебування, %



На думку опитаних, світова фінансово-економічна криза негативно позначилася на зайнятості українців за кордоном. $\frac{3}{4}$ респондентів вважали, що багато мігрантів з України втратили роботу. Понад 40% відзначили погіршення умов праці, зменшення заробітної платні, збільшення тіньової зайнятості українців за кордоном.

18,5% респондентів повідомили, що вони особисто, або члени їхніх домогосподарств, втратили в результаті кризи роботу. Криза негативно позначилася на становищі опитаних, оскільки багато з них змушені були виконувати більше роботи за ті ж самі гроші (34,6%) або почати працювати за гірших умов праці та її оплати (28,4%) чи без належного оформлення трудових відносин (11,8%).

Заробітки мігрантів, як це впливає з відповідей респондентів, в середньому становлять 845 євро на місяць. Разом з тим, їх величина відрізняється залежно від країни перебування та характеру виконуваної роботи (табл. 3).

Таблиця 3.

Середній заробіток українських мігрантів за галузями та країнами працевлаштування, євро

Країна перебування	Торгівля	Будівництво	Робота в родині	Готелі/ресторани	С/г	Промисловість	У середньому по всім галузям
Чехія	477,5	752,5	699,3	525,0		956,5	682,1
Португалія	550,0	854,2	750,0	584,6	579,2	650,0	661,3
Іспанія	902,1	1081,1	815,0	1109,1	836,4	1068,8	968,8
Греція	750,0	975,0	641,7	800,0	450,0	825,0	740,3
Італія	807,1	951,9	804,1	888,5	678,1	1028,1	859,6
Франція	1000,0	1107,7	1000,0	1000,0	833,3	1000,0	990,1
У середньому по всім країнам	779,4	1002,4	796,1	849,1	715,5	949,0	845,0

Певна частина зароблених за кордоном коштів витрачається мігрантами на споживання в країні перебування. Решта – спрямовується, власне, на те, що було основою метою міграції, тобто підвищення рівня життя. Список пріоритетів емігрантських витрат практично не відрізнявся від тих, які виявлені іншими дослідженнями. Серед них придбання нерухомості, освіта членів сімей та заощадження. Відмінність, однак, спостерігається у рейтингу цих пріоритетів. За даними нашого опитування на першому місця опинилися заощадження, освіта – на другому, а придбання нерухомості на третьому (табл. 4), хоча частіше порядок зворотній. По-перше, тривалість перебування за кордоном респондентів опитування понад 8 років, тому можна припустити, що найнагальніші потреби, до яких належить житло, частиною з них уже задоволено. По-друге, опитування проводилося передовсім серед членів сімей з дітьми, тому освіта має для них першорядне значення. По-третє, заощадження висувуються на перше місце в умовах кризи і непевності у подальшому працевлаштуванні, а також внаслідок збільшення віку мігрантів, який поступово наближається до непрацездатного. За умов, коли лише 15,6% мігрантів сплачують пенсійні та соціальні внески, створення власного

страхового фонду у вигляді заощаджень перетворюється на життєво важливе завдання.

Таблиця 4.

Структура витрат заробітків мігрантів (крім коштів на проживання в країні перебування), %

	В Україні	В країні перебування	Усього
На придбання нерухомості	21,5	9,6	31,1
На відкриття (розвиток) власної справи	9,6	2,7	12,3
На заощадження	11,4	29,9	41,3
На освіту	8,2	26,9	35,1
На пенсійні та соціальні внески	1,4	14,2	15,6
На перекази на батьківщину	72,1		

Досить красномовною виглядає інформація щодо того, в якій країні відбуваються витрати. Так, освіта фінансується переважно в країні перебування, саме тут майже виключно сплачуються страхові внески. Третина осіб, які спрямовували кошти на придбання нерухомості, також робили це не в Україні. Чверть бізнесменів планували відкрити чи вже мали і розширювали свій бізнес в країні перебування. Особливо варто відзначити, що основна маса заощаджень (2/3) накопичувалися не в Україні, а в країні перебування. Це свідчить, по-перше, що українські фінансові установи не користуються довірою серед мігрантів, по-друге, - може мати за наслідок скорочення переказів в Україну. І, нарешті, на основі цих фактів можна припустити, що центр життєвих інтересів мігрантів все більше переміщується за кордон, натомість, зв'язок з батьківщиною слабшає.

Разом з тим, інвестиційне використання заробітків залишається скромним. На відкриття та розвиток власної справи спрямовують кошти лише 12,3% респондентів, що навіть менше, ніж частка серед них самозайнятих та підприємців (16%). Підприємницький потенціал чоловіків-мігрантів є набагато вищим, ніж у жінок. Чверть (26,9%)

опитаних чоловіків і лише 9% жінок повідомили, що вони витрачають зароблені за кордоном кошти на відкриття власної справи.

Перекази та їх використання

Як учергове довело опитування, значна частина зароблених за кордоном коштів спрямовується в Україну. Перекази роблять більшість мігрантів – 72,1%.

Важливим фактором грошових переказів виступає склад сім'ї мігрантів та місце проживання родини. Особливо це стосується тих членів сім'ї, які через вік, або з інших обставин, не мають змоги забезпечувати себе у достатньому обсязі (найчастіше це батьки та діти мігрантів). Практично всі опитані мігранти, шлюбні партнери та діти яких проживали в Україні, направляли перекази на батьківщину. При чому вік дітей значення не мав.

Найбільше мігрантів, які переказують кошти на батьківщину, заявили, що вони роблять це щомісячно (42,5%), 28,3% - раз на 2-3 місяці, 25,8% - два-три рази на рік. Найбільше щомісячних переказів надходить з Італії. Мігранти з інших країн переказують кошти переважно 3-4 рази на рік. У середньому, на кожного з опитаних припадає приблизно по 7 переказів на рік.

Щоб уникнути прямого запитання щодо величини переказів, які відправляються на батьківщину, респондентів просили відповісти, якою, на їхню думку, є найтипівіша для українських заробітчан сума. Згідно отриманих відповідей, середній розмір переказу українського мігранта становить 527 євро. Виходячи з даних анкети про величину доходів мігрантів, це складає близько 60% їхнього місячного заробітку. Якщо врахувати частоту переказів (приблизно 7 переказів на рік), можна припустити, що в середньому один мігрант пересилає додому 3,7 тис. євро щорічно.

Суми переказів корелюються за статусами зайнятості. Найменші вони в осіб, які працюють у приватних домогосподарствах – приблизно 300 євро, а найбільші у самозайнятих та підприємців - 1-2 тис. євро.

Цілком очікувано, що більші суми пересилають на батьківщину особи, які мають намір туди повернутися – в середньому 562,7 євро. Натомість респонденти, які декларували бажання залишитися за кордоном назавжди, назвали суму в середньому 382,4 євро, тобто на третину меншу.

Варто відзначити, що, на думку респондентів, світова фінансово-економічна криза, незважаючи на те, що становище українців на міжнародному ринку праці очевидно погіршилося, не значною мірою позначилася на сумах переказів мігрантів на батьківщину, обсяги яких залишилися практично незмінними. Про зменшення переказів в умовах кризи заявили лише 15% респондентів. Більше того, деякі респонденти (2%) зауважили навіть збільшення переказів. Зазначимо, що така суб'єктивна оцінка підтверджується даними Національного банку України про незначне скорочення приватних трансферів в 2009 р. і відновлення їх обсягів уже в 2010 р.

Серед відповідей на запитання про найпопулярніші шляхи переказів, якими користуються українські мігранти, на першому місці - 70,3% - міжнародні платіжні системи, на кшталт Western Union, Money Gram тощо (табл. 4). Понад 15% передають кошти через кур'єрів, якими часто є родичі чи особисті знайомі. Майже 11% - власноручно привозять кошти під час візитів додому. Банківські та поштові перекази – найменш поширені серед респондентів шляхи направлення грошей на батьківщину. Ними зазвичай користуються лише відповідно 6,5 та 1,4% мігрантів, які дали відповідь на запитання.

Таблиця 4. Шляхи переказів, вказані опитаними, %

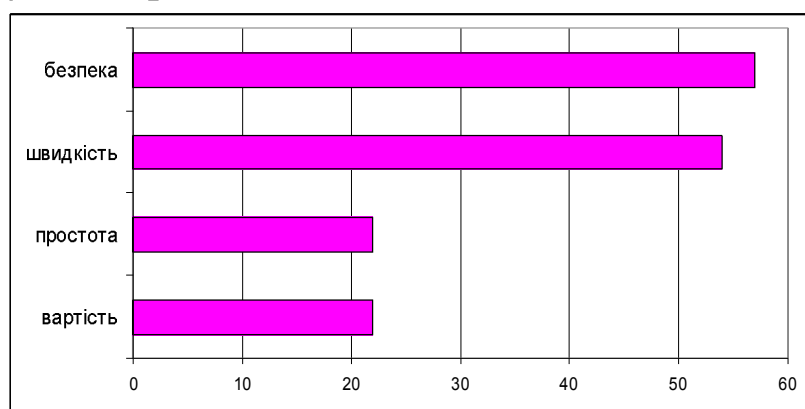
	Відповідь на запитання, щодо найпопулярніших шляхів переказів, якими користуються українські мігранти*	Шляхи переказів, якими особисто користуються опитані мігранти, %		
		зазвичай	рідко	ніколи
Банківський переказ	12,7	6,5	3,6	89,9
Міжнародні грошово-платіжні системи	68,5	70,3	14,5	15,2
Поштовий переказ	2,3	1,4	1,4	97,1

Через друзів/родичів	27,4	8,7	15,2	76,1
Власноручно під час візитів додому	11,0	10,9	8,0	81,2
Професійним кур'єром	11,0	6,6	3,6	89,8

**Сума більше 100, оскільки мігранти могли вказати до трьох варіантів відповідей.*

Як видно з малюнку 4, при виборі шляхів переказів респонденти передусім керувалися міркуваннями безпеки. Важливою для них була також швидкість, з якою кошти надходили до адресату. Досить показово, що вартість послуги мала для вибору способу переказу менше значення.

Рис. 4. Рейтинг факторів вибору шляхів переказів, якими керуються респонденти



Однак, ці відповіді на перший погляд видаються нелогічними. Так, найпопулярніший засіб передачі коштів – міжнародні платіжні системи – відповідає критеріям швидкості та простоти, проте є досить дорогим. Однак мігранти готові платити зайві гроші, керуючись, як випливає з їхніх відповідей, безпековими міркуваннями. Проте, якщо безпека є найвагомим критерієм, виникає питання, чому банківські чи поштові перекази використовуються вкрай мало, адже гарантії банку чи державної пошти видаються чи не найнадійнішими. Тим більше незрозуміло, чому друге місце за популярністю посіла передача коштів через приватних осіб, тобто найризикованіший спосіб трансферів, як і власноручне перевезення грошей.

Спробуємо пояснити таку ситуацію припустивши, що розуміння мігрантами поняття безпеки є далеко ширшим, ніж лише збереження коштів під час трансферу. Вірогідно, що їм ідеться про конфіденційність, прихованість інформації про перекази з-за кордону і від місцевих податкових та інших контрольних органів в Україні, і, що найголовніше, від криміналітету. Конфіденційність якраз і забезпечується міжнародними платіжними системами, що здійснюють перекази від особи до особи без відкриття рахунку, видають перекази у будь-якому пункті, не прив'язуючись до конкретного місця. У цьому контексті передача коштів за допомогою приватних осіб чи власноручне їх перевезення також виглядають безпечно. Водночас, банк чи пошта асоціюються з небажаною публічністю.

Якщо такі міркування відповідають дійсності, для того, щоб успішно конкурувати з міжнародними платіжними системами, зменшити передачу коштів неформальними каналами, банкам доведеться не лише удосконалювати та здешевлювати свої послуги, а й розробляти додаткові заходи заохочення, які видаватимуться клієнтам такими, що переважатимуть ризики відкритості.

На думку респондентів, кошти, які вони пересилають своїм рідним в Україну, в середньому становлять щонайменше 45% сукупних доходів домогосподарств адресатів, що, вочевидь, свідчить про надзвичайне значення переказів для їхнього добробуту. Найбільшу частку забезпечують перекази у сукупних доходах дітей мігрантів – понад 60%.

Напрями використання переказів третиною респондентів визначаються особисто. Разом з тим, більш, ніж у третині випадків це питання вирішується отримувачем, така ж частка тих, які приймають рішення про розподіл коштів спільно.

Низький рівень життя населення України призводить до того, що грошові перекази, які надсилають трудові мігранти, витрачаються найчастіше на щоденне споживання (харчування, придбання одягу, оплату комунальних послуг тощо). Наступними за популярністю статтями видатків виступають оплата лікування, придбання товарів тривалого використання, купівля або будівництво будинку або квартири, добудова або реконструкція старого житла, повернення боргів. Дуже незначні контингенти (лише кожен двадцятий) витрачають грошові перекази на

інвестування у ведення або розвиток існуючого бізнесу, трохи більше осіб заощаджують переказані кошти.

Аналіз отриманої завдяки опитуванню мігрантів інформації дає змогу зробити **певні висновки**. Більшість з них збігаються з результатами попередніх досліджень, тобто свідчать про деякі типові для українських трудових мігрантів характеристики. Інші – віддзеркалюють зміни, які відбулися в середовищі трудових мігрантів з України під впливом фінансово-економічної кризи. Неспівпадіння з низкою уже усталених тверджень пояснюється також вибірковою специфікою дослідження. По-перше, географічно воно обмежено країнами ЄС, причому досить віддаленими, для яких характерне тривале перебування українських мігрантів, на відміну від сусідніх країн, де велика частка трудових поїздок має циркулярний характер (чисельність анкет, заповнених у сусідній Чехії, незначна і не могла вплинути на кінцевий результат). По-друге, опитування проводилося за допомогою вчителів українських шкіл за кордоном, тому переважна більшість його учасників рекрутувалася з числа батьків їх учнів, тобто зібрана інформація передусім стосувалася сімей з дітьми. Водночас, сімейне проживання вказує на досить високий рівень укорінення мігрантів в країнах перебування, що, напевно, не такою мірою стосується решти іммігрантського загалу. Звідси, отримані результати не характеризують весь емігрантський загаль, проте вони відображають тенденції, які уже стали характерними для частини українських мігрантів.

Зокрема, вартий уваги і надзвичайно тривожний факт, що значна частина заощаджень, як і придбання майна, локалізується в країні перебування. Це особливо характерно для мігранток-жінок і є вагомим доказом поступового переміщення центру життєвих інтересів українських трудових мігрантів до зарубіжних держав. Тобто, їхні зв'язки з Україною поступово слабнуть, що невдовзі може мати негативні наслідки для обсягів переказів мігрантів в Україну.

Разом з тим, як впливає з інформації, отриманої від респондентів, більшість з них переказують кошти на батьківщину, які становлять високу частку доходів домогосподарств їхніх рідних, передусім батьків. В основному кошти потрапляють в Україну через міжнародні платіжні систем, проте велика частина – неформальними каналами, тобто з

кур'єрами, якими часто є родичі чи особисті знайомі мігрантів. Досить часто гроші перевозяться власноручно під час візитів додому. Банківські та поштові перекази є найменш поширеними шляхи переправлення коштів.

При виборі каналів переказів респонденти передусім керуються міркуваннями безпеки і згодні сплачувати за це додаткові кошти. Проте переважне використання міжнародних платіжних систем свідчить, що безпека розуміється мігрантами не стільки як надійність потрапляння коштів до адресату, як анонімність цієї операції, її прихованість і від офіційних властей (податківців) на батьківщині, і від криміналітету.

Кошти, що надходять в Україну від мігрантів витрачаються найчастіше на щоденне споживання (харчування, придбання одягу, оплати комунальних послуг тощо). Далі у рейтингу витрат лікування, придбання товарів тривалого використання, вирішення житлового питання, повернення боргів. Лише п'ята частина отримувачів переказів роблять інвестиційні внески створення чи розвитку власного бізнесу.

Таким чином, отримані в результаті опитування результати вчергове довели необхідність активних дій з боку держави, спрямованих на покращання інвестиційного клімату для малого бізнесу, надання гарантій заощадженням громадян, стимулювання спрямування заробітків мігрантів на створення нових робочих місць в Україні та забезпечення тим самим умов для їхнього повернення на батьківщину. Ситуація, що склалася в післякризовий період, свідчить, що настав крайній час для проведення таких заходів. За їх відсутності змінити тенденцію до перетворення частини тимчасової трудової міграції на постійну буде неможливо.

O. Malynovska, I. Maidanik. Labour migrants from Ukraine in the EU countries and their remittances to the fatherland during the after crises period.

The results of the survey carried out in 6 EU countries among migrants whose children study in Ukrainian schools which function in the Ukrainian non-government organizations abroad are introduced in the article. It notices that the process of migrants' family reunification usually occurs in host countries and the gradual relocation abroad of center of their vital interests of migrants takes place. However, the results of the survey show that migrants still have strong ties with Ukraine, most of them regularly remit money to the homeland. Investing of money earned abroad is

insignificant though; majority of remittances come to Ukraine through international payment system or via informal channels.

Key words: *migration, labor migration, remittances.*

УДК 316.36

А. О. Таранова

ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: ПОШУК МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню окремих аспектів соціальної поведінки дітей українських трудових мігрантів, а також пошуку механізмів для їх соціальної адаптації. У статті використано матеріали соціологічних досліджень: «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» (2009р.) та «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів» (2011 р.)

Ключові слова: *«дистантна» родина, діти трудових мігрантів, соціальна поведінка, соціальна адаптація.*

Сьогодні категорію дітей, чиї батьки тривалий час перебувають на заробітках за кордоном, прийнято вважати як таку, що потребує особливої соціальної опіки. Сім'ї, в яких принаймні один з батьків є трудовим мігрантом, дослідники визначають як «дистантні». Причиною таких характеристик є той факт, що виховання і соціалізація дітей у родинах трудових мігрантів часто здійснюється неповноцінно, особливо коли на заробітках перебуває мати (а саме фемінізація трудової міграції є характерною ознакою українського заробітчання) чи обоє батьків. Тоді виховання дитини здійснюють близькі родичі, друзі, а іноді діти і зовсім залишаються без опіки і соціального супроводу. В даному випадку сім'я як соціальний інститут зазнає деформації і перестає повною мірою виконувати свої функції [2, 156-167]. Деякі діти вміють успішно адаптуватися до життєвих реалій (принаймні, так виглядає назовні), інші ж поступово стають «кандидатами» на отримання непривабливого соціального статусу «дітей вулиці» чи «соціальних сиріт». Таким чином, життя без батьків, чи навіть без одного із них, є чинником, що може зумовити викривлення в структурі особистості дитини, а відтак – спровокувати девіації у соціальній адаптації дитини.